

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА

Розкрито роль і значення органічного виробництва у світовій системі сільського господарства та серед споживачів екологічно чистих продуктів харчування, проведено аналіз рівня його розвитку в економічно розвинутих країнах та передумов формування в Україні. Обґрунтовано пріоритети від органічного агровиробництва для забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора.

Ключові слова: органічне агровиробництво, екологічно чиста продукція, сертифікація, агропродовольчий ринок, сталий розвиток аграрного сектора, міжнародні екологічні стандарти, конкурентоспроможність продукції, збереження довкілля.

Важливою проблемою людства, яка вимагає гармонізації аграрного виробництва з навколишнім природним середовищем, забезпечення безпечного і здорового харчування людей є організація виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Аграрна економічна наука розглядає органічне агровиробництво у площині поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розвитку виробництва екологічно чистої продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей, збереження довкілля. В теорії і методології проблеми екологізації сільськогосподарського виробництва, розвитку альтернативних видів землеробства, функціонування ринку продукції органічного походження ґрунтовно розкриті у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Андрійчука, В. Артиша, Н. Бородачевої, І. Овсінського, О. Бородіної, А. Подолінського, О. Рудницької, П. Саблука, О. Царенка та ін. Проте залишаються проблемними і не вирішеними питання, які пов'язані з обґрунтуванням концептуальних організаційно-економічних засад щодо формування органічного агровиробництва в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

Мета статті – розкрити роль і значення органічного агровиробництва у системі сталого і безпечного ведення сільського господарства, проаналізувати рівень його розвитку у економічно розвинутих країнах та організаційно-економічні передумови формування в Україні, обґрунтувати пріоритети, які можна отримати для сталого еколого-спрямованого ведення вітчизняного аграрного сектора в умовах розвитку ринкових відносин.

Органічне аграрне виробництво, як система господарювання, що в повній мірі гармонізує навколишнє природне середовище, з кожним роком набуває великої популяризації у світовому сільському господарстві та серед споживачів екологічно чистих продуктів харчування. Головні її переваги полягають у досягненні високих смакових якостей і свіжості сільськогосподарської продукції, здатності її добре зберігатись, зменшенні забруднення навколишнього середовища, безпечності повноцінного харчування для забезпечення здоров'я людей.

Найбільш вдалим прикладом організації органічного агровиробництва є розвиток Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM), яка заснована у 1972 р. [1, 39]. За її визначенням, органічне агровиробництво об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища [2].

Дослідження показують, що нині діяльність цієї Федерації організована на співпраці майже 500 фірм, організацій із 100 країн світу, які займаються органічним агровиробництвом, переробкою і збутом продукції, науково-дослідних установ причетних до формування і розвитку ідеї виробництва екологічно чистої аграрної продукції. Всі вони популяризують і трактують екологічно чисте аграрне виробництво як зрівноважену систему, що гарантує виробництво продуктів харчування і сировини у безпечний спосіб для навколишнього середовища.

До головних завдань Федерації (IFOAM) належать: рекламування екологічно чистого виробництва сільськогосподарської продукції; обмін досвідом; впровадження ідеї екологічно чистого агровиробництва на різних політичних і урядових рівнях; нагромадження і обмін інформацією, видання публікацій; координація дій в міжнародному масштабі.

За даними Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), науково-дослідного Інституту біоземлеробства (FiBL) і Фонду екології і землеробства (SOL) під органічним землеробством у 2006 р. в світі використовується понад 31 млн. га земель, або на 5 млн. га більше, ніж в 2005 р. [3].

Найбільша глобальна земельна площа під органічним агровиробництвом знаходиться в Австралії і Океанії – 39%, Європі – 21%, Латинській Америці – 20%, Азії – 13%, Північній Америці – 4% і Африці – 3%

Ключовою ланкою у новітній стратегії XXI ст. щодо Спільної аграрної політики країн (САП) ЄС є одночасний ефективний розвиток сільського господарства та охорона довкілля, де органічне агровиробництво розглядається як цілісна аграрна система та реальна альтернатива традиційним методам сільськогосподарського виробництва [4, 93; 5,9]. Органічне землеробство базується на мінімальному використанні зовнішніх для сільського господарства засобів виробництва і на сучасних методах, які відновлюють, зберігають та підтримують гармонію потреб суспільства та стану довкілля. Завдяки переходу фермерів від традиційного до органічного виробництва, кількість таких господарств з початку 90-их років у країнах ЄС збільшилася майже у 8 разів.

Загалом, у Європі функціонує близько 170 тис. ферм, сертифікованих під органічне агровиробництво, в яких 6,3 млн. га земель відведено під органічне виробництво, що становить 2% від загальної площі європейських сільськогосподарських угідь (табл.1). Аналіз даних наведених в таблиці дає підстави стверджувати, що по показнику частки земель задіяних під органічним виробництвом, лідируючі позиції займають Німеччина, Австрія та Італія, в яких частка під таким виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь займає 12,9–7,8%, а в розрахунку на одне органічне господарство, в середньому становить 15,0–50,1 га.

Практика Європейських країн засвідчує, що незважаючи на вищі затрати при виробництві органічної продукції, внаслідок зниження врожайності, ефективніше працюють саме малі і середні фермерські господарства з площею угідь 30–35 га. і лише у Великобританії та Іспанії їх масштаби у 4–5 разів більші.

Таблиця 1

Частка земель у загальній площі сільськогосподарських угідь,
сертифікованих під органічне землеробство у країнах Європи, 2004 р. [6]

Країна	Площа земель під органічним виробництвом		Кількість органічних господарств, тис. од.	В т.ч. припадає земель на 1 господарство, га
	тис га	%		
Німеччина	734,0	12,90	19,1	38,5
Австрія	328,8	10,27	6,5	50,1
Італія	1052,0	7,80	70,0	15,0
Великобританія	695,6	7,22	5,0	139,6
Швеція	207,5	6,86	44,1	4,7
Іспанія	725,3	6,80	3,4	215,7
Данія	165,1	6,20	3,5	4,7
Швейцарія	110,0	4,42	4,0	27,4
Франція	550,0	4,30	16,5	33,4
Фінляндія	160,0	2,84	17,0	9,4
Україна	240,0	1,86	11,4	21,1

В країнах ЄС органічне виробництво регламентується Директивою № 834/2007 від 28 червня 2007 р. з органічної продукції та її маркування, а також анулювання Директиви № 2092/91; базовими стандартами Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), Стандартами Продовольчої та Сільськогосподарської організації ООН (Food and Agricultural Organization (FAO) of the UN) і Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization (WHO) of the UN) – Кодекс Аліментаріус.

Нині країни ЄС є найбільшим ринком споживання продукції органічного походження, де лише за період 2006 по 2008 рр. цей показник зріс з 14,5 млрд. до 18,9 млрд. євро/рік [7, 4]. У цих європейських країнах, для розвитку еколого-спрямованого землеробства створена стимулююча інституційна і матеріально-фінансова база. Поширенню зазначених методів господарювання сприяє започаткована ще в 1993 р. цільова програма підтримання фермерів у перші роки переходу від індустріального типу виробництва до екологічно ощадливого. Правове регулювання в цій сфері здійснюється на основі спеціального Положення країн Євросоюзу.

Зауважимо, що для одержання статусу екологічного господарства сільськогосподарські виробники повинні пройти інспекцію, яка проводиться без попередження і її вимоги досить суворі. Статус екологічного господарства видається терміном на 12 місяців, на що фермер одержує відповідну ліцензію.

Вважаємо, що відповідно до цього, товаровиробники України, які ведуть сертифіковане органічне агровиробництво, прагнучи при цьому, щоб їх продукція реалізовувалась на ринку країн ЄС, мають знати і дотримуватись вищевказаного регулювання.

Ведення сільськогосподарського виробництва в Україні у злагоді з природою має глибокі корені з давніх-давен і залишається доволі актуальним до сьогоденного часу. Форми ведення сільського господарства базувалися на принципах максимального наближення методів землеробства до принципів збереження довкілля, необхідності оптимізації конкретних і складних взаємозв'язків та налагодження взаємодії між людством, суспільством та природою.

За даними Міжнародної статистики, в Україні екологічно чисту продукцію вирощують на площі 240 тис. га, або 1,86% від загальної площі сільськогосподарських угідь, що дає змогу нашій державі посідати 18 місце серед країн світу [6].

Нині українські товаровиробники в пошуках збуту продукції органічного агровиробництва, особливо зернових і олійних культур, вишукують можливості сертифікації та ринку збуту, шляхом одержання закордонних сертифікатів, що є для них досить дорогим і не простим методом. Міжнародні організації, враховуючи тенденції органічного виробництва в Україні, надають відповідні сертифікати, якщо продукція дійсно відповідає якості [8, 50].

Національні легальні стандарти для органічного сектора поки що не визначені. Існуючі органічні аграрні формування, що займаються експортом інспектуються іноземними сертифікаційними комісіями, що є активними в Україні (як, наприклад, Skal International) і сертифіковані відповідно до стандартів ринків експорту, головним чином Декларацією ЄС 834/07. Невеликі господарства, переведені на органічне виробництво у програмі Швейцарської допомоги інспектуються і сертифікуються швейцарським сертифікатором відповідно до стандартів Bio-Suisse.

Дослідженнями встановлено, що у сучасній світовій практиці ведення органічного та екологічно чистого аграрного виробництва ґрунтується, як правило, на двох формах організації – це дрібні фермерські господарства та великі сільськогосподарські об'єднання. Невеликий вітчизняний досвід роботи у веденні органічного виробництва дає підставу зробити висновок, що в Україні успішно можуть функціонувати різні форми організації підприємств: від дрібних особистих і фермерських господарств до великих сільськогосподарських підприємств та агропромислових об'єднань зі всією необхідною інфраструктурою для забезпечення повного циклу екологічно чистого виробництва, включаючи перероблення сільськогосподарської продукції, її збереження та реалізацію.

Для отримання статусу "органічного" будь-яке аграрне господарство має пройти перехідний період тривалістю до 3-ох років, протягом якого землі обробляються без застосування хімічних засобів. Землі традиційного та органічного землеробства при цьому повинні бути чітко розділені. Сорти сільськогосподарських культур, призначені для органічного вирощування, повинні бути адаптовані до місцевих умов, стійкими до шкідників, хвороб і бур'янів. Насіння застосовують лише високоякісне, без будь-якого впливу генетичних модифікацій.

За екологічно чистого аграрного виробництва обмежується використання добрив із вмістом магнію, мінерального калію, мікроелементів, а також гною. Забороняється застосування гербіцидів, пестицидів, фунгіцидів, інсектицидів, азотних інших хімічних добрив. Для боротьби зі шкідниками застосовуються лише біологічні методи захисту, фізичні бар'єри, шум, ультразвук, світло, ультрафіолетове проміння, спеціальні температурні режими та ловчі споруди. Родючість земель в умовах екологічно чистого аграрного виробництва повинна забезпечуватися за допомогою спеціальних сівозмін, добрив біологічного, мікробіологічного, рослинного або тваринного походження.

Проте, дослідження показують, що розвиток цього перспективного сектору продовжує залишатися на початковій стадії та носити однобічний, викривлений характер. На нашу думку, це спричинено такими основними чинниками:

- незавершеністю створення законодавчої та нормативно-правової бази, яка б чітко окреслила державну політику у сфері органічного виробництва, створила умови для законодавчого визнання та захисту органічних продуктів, формування національної системи сертифікації, затвердження правил та стандартів, а також системи державної підтримки та стимулювання розвитку органічного виробництва;
- переважанням експорту і нерозвиненістю внутрішнього ринку щодо споживання сертифікованої органічної продукції та органічних продуктів харчування;
- здебільшого виробляється та експортується 1-2 види органічної сільськогосподарської продукції сировинного типу – зернові та олійні культури; а виробництво іншої рослинницької продукції залишається на підпорядкованому рівні;

- до виробництва органічної продукції задіяні переважно крупні сільськогосподарські підприємства, в той час як перехід малих та середніх господарств на органічний метод господарювання є доволі обмеженим;
- виробництво тваринницької продукції, згідно із органічними стандартами, все ще відсутнє, існує лише інформація про наміри окремих сільськогосподарських товаровиробників започаткувати такий вид бізнесу;
- що стосується переробки органічної продукції та виробництва органічних продуктів харчування, то ці напрями також знаходяться на початковій фазі розвитку, існують лише наміри деяких вітчизняних та зарубіжних інвесторів започаткувати таке виробництво;
- гуртова та роздрібна торгівля органічними продуктами споживання перебувають у рудиментарному стані.

Однак, незважаючи на гострі протиріччя щодо становлення, органічний сектор в Україні може бути багатообіцяючим і дуже перспективним через наявність в країні родючих чорноземних ґрунтів і міцних традицій вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Експертні оцінки екологічного стану сільськогосподарських земель в Україні свідчать, що в сільському господарстві є достатньо великі площі відносно екологічно чистих полів з родючими чорноземними ґрунтами, на яких можна вирощувати екологічно чисту рослинницьку продукцію. Площа таких земель в основних землеробських регіонах лісостепової та поліської зон становить щонайменше 8 млн. га. [9, 143]. Крім того, значні площі земель, придатних для ведення органічного агровиробництва, розташовані окремими ділянками в інших регіонах України.

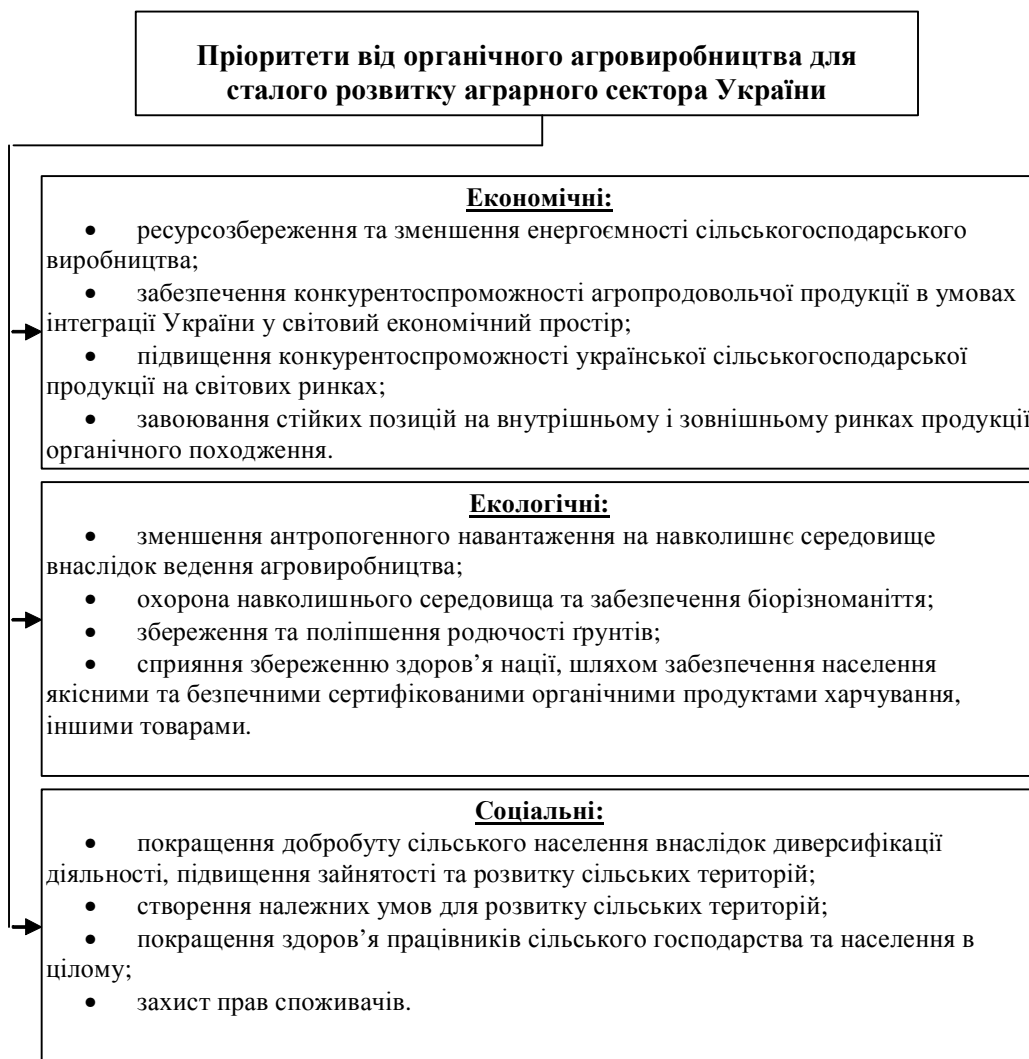
Встановлено, що в останнє десятиріччя значні площі родючих сільськогосподарських земель використовувалися без істотного застосування агрохімікатів і їх можна було б швидко перевести на сертифіковане органічне виробництво за умови наявності ринків збуту. У той же час ціни на сертифіковану продукцію можна було б утримувати невисокими. У багатьох випадках врожаї культур у органічному агровиробництві після перехідного періоду є вищими, ніж при традиційних технологіях. Таким чином, органічне сільськогосподарське виробництво створює сприятливі можливості підвищення продуктивності та прибутковості, доступні як для великих сільськогосподарських підприємств, так і малих фермерських господарств.

Крім цього, можливий перехід особистих селянських господарств на органічне агровиробництво та використання так званої системи "групової" сертифікації для зменшення її вартості на одиницю земельної площі.

Ми переконані, що для того, щоб скористатися перевагами органічного сільськогосподарського виробництва, Україна мусить подолати ряд перешкод:

- по-перше, варто зосереджувати увагу громадськості на можливих потенційних вигодах (економічних, соціальних, екологічних, охорони здоров'я), пов'язаних з органічним сільськогосподарським виробництвом;
- по-друге, потрібна добре визначена державна урядова політика та державне регулювання (вимоги або спеціальні стандарти), а також активізація споживання органічних продуктів, наприклад через інформування споживачів. Безперечно, особливу увагу необхідно звернути на потребу розвивати і посилювати національну систему гарантій, що базується на міжнародних стандартах і дозволить досягти еквівалентності (рівнозначності) та отримати додаткову вигоду від запровадження та використання міжнародної сертифікаційної інфраструктури та партнерства.

Зважаючи на задекларовану інтеграцію України у європейський економічний простір існує невідкладна необхідність розробки та прийняття власної "Державної програми розвитку органічного виробництва", яка б внесла вагомий внесок у забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, вирішення цілої низки економічних, екологічних і соціальних проблем. До таких пріоритетів можна віднести (рис. 1).

Рис. 1. Складові забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України шляхом ведення органічного агровиробництва

Вважаємо, що для досягнення економічних, соціальних і особливо екологічних пріоритетів від органічного агровиробництва, в першу чергу обов'язково необхідно прийняти Закон України «Про органічне виробництво» (проект якого прийнятий Верховною Радою України у першому читанні), який би регулював органічне виробництво і торгівлю, забезпечуючи:

- мінімальний набір принципів виробництва і переробки яких потрібно дотримуватися, щоб продукцію можна було позначити ярликом «органічна»;
- обов'язковий режим інспектування для поставок органічних продуктів на ринок збуту, незалежно від того, чи є вони з України, чи імпортовані;
- законодавчий захист ярлика «органічний» та національного лого для ідентифікації органічних продуктів.

Закон надасть органічному сектору легальної визначеності, а його технології виробництва отримають офіційне визнання. Це дозволить секторові чітко визначити себе перед споживачами і гарантувати, що органічні продукти, які він поставлятиме на ринок, заслуговують на довіру і є дійсно органічними продуктами з відповідними перевагами для споживання.

В другу чергу, вимогам органічного агровиробництва мають бути підпорядковані всі процеси виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, що здійснюється на певних територіях з конкретними природоекономічними умовами. При цьому на перший план нині повинні висуватися екологічні і природоохоронні інтереси. Цей напрям організації виробництва в світі новий, який отримав назву екологічного менеджменту. У нормативному відношенні він закріплений у системі міжнародних стандартів серії ISO 14001.

Екологічні стандарти в країнах Західної Європи, насамперед, членах Євросоюзу, впроваджується на добровільній основі і тому в жодній з них вони не зафіксовані на рівні вимог національного законодавства. Водночас у розвинених країнах природні ресурси коштують надто дорого, ще більшими є штрафи за забруднене навколишнє середовище. Тому доцільність застосування стандартів екологічного менеджменту не викликає там ніяких сумнівів і не потребує додаткових обґрунтувань фінансових витрат на природоохоронні заходи.

Отже, для освоєння системи виробництва продукції органічного походження в Україні необхідно створити умови для заінтересованості керівників підприємств і галузей агропромислового комплексу в екологічному менеджменті, відповідно до стандартів серії ISO 14001. Адже нині функціонуюча плата за використання основного ресурсу сільського господарства – землі вираховується не з прибутку підприємств, а відноситься на його виробничі витрати, що аж ніяк не стимулює товаровиробників застосовувати еколого безпечні технології і методи господарювання.

Таким чином, підводячи підсумки, можна зробити *висновок*, що для подальшого насичення агропродовольчого ринку України високоякісними екологічно чистими продуктами харчування, в першу чергу, необхідно підтримати вітчизняного товаровиробника, шляхом прийняття відповідних законів щодо ведення органічного агровиробництва та сертифікації екологічно чистих продуктів харчування, широкою популяризації серед населення здорового способу харчування, формування збутових каналів продукції органічного походження, – що стане предметом *подальших наукових досліджень*.

Література

1. Runowski H. 1996. *Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego*. Wydawnictwo SGGW. Warszawa. – 286 s.
  2. *Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002)*. Інтернет-ресурс: www.ifoam.org
  3. <http://www.ekoconnekt.org>
  4. Сохнич А. Я., Соловій І. П., Саврук Я. М. *Розвиток ринку екологічно чистої продукції сільського господарства в Україні // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 92–98.*
  5. Трегобчук В. М., Пасхавер Б. Й., Юзефович А. Е. та ін. *Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3–11.*
  6. M. Yussefi and H. Willer *The World of Organic Agriculture 2005: Statistics and Future Prospects*. Інтернет-ресурс: www.ifoam.org
  7. *Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів / За ред. Милованова Є. та ін. – Львів: ЛА "Піраміда", 2008. – 204 с.*
  8. Бородачева Н. *Органическое производство в Украине // Агроперспектива. – 2005. – № 1. – С. 49–52.*
  9. Прадун В. П. *Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / НАН України. Об'єдн. ін-т економіки: Відп. ред. В. М. Трегобчук. – Київ, 2005. – 256 с.*
- Редакція отримала матеріал 19 травня 2009 р.